

Роль Й. Ф. Гербарта у розвитку світової педагогічної науки

Ірина Гоштанар

Стаття присвячена аналізу сучасних підходів зарубіжних учених-педагогів до визначення ролі теорії виховання Йоганна Фрідріха Гербарта, представника німецького освітнього руху кінця XVIII – першої половини XIX століття, у світовій педагогічній науці.

Ключові слова: освітня система, моральне виховання, виховуюче навчання, гербартіанство, багатосторонній інтерес

На думку багатьох науковців, які сьогодні роблять спроби зрозуміти зміст і завдання системи освіти в контексті культури, характер освіти є історично та культурно залежним (В.І. Гараджа, О.Ф. Зотов, В.К. Кантор, В.О. Лекторський, Ф.Т. Михайлов, В.М. Межуев, В. Рабінович та ін.). І якщо розглянути історію освіти з цієї точки зору, то можна зробити низку цікавих та повчальних висновків [7; 12].

Безумовно, сучасна педагогіка не повинна зрікатися здобутків ранньої європейської педагогічної думки, які, звісно ж, потребують глибокого та критичного осмислення. Кожен, хто вивчає педагогіку, повинен самостійно перевірити наукові узагальнення інших історичних епох щодо їх дієвості у контексті сучасної проблематики.

Історіографічний аналіз проблеми вивчення наукової спадщини Й.Ф. Гербарта свідчить про те, що з другої половини XIX ст. й донині психолого-педагогічні ідеї німецького вченого оцінюються по-різному, й досі зарубіжні та вітчизняні науковці мають протилежні погляди на педагогічну теорію Й.Ф. Гербарта та її вплив на розвиток світового освітнього простору. На жаль, в українській педагогічній науці ще не було спеціального наукового дослідження, присвяченого аналізу наукової теорії та практичної діяльності Й.Ф. Гербарта. Аналіз його педагогічної теорії знаходимо здебільшого в навчально-методичній літературі, в якій німецький педагог традиційно вважається представником так званої «авторитарної педагогіки», прихильником «придушення самостійності дітей», стеження та суворого нагляду за учнями [10, с. 590]. До того ж, зауважується, що система керування дітьми базувалася на «насильстві й муштрі» [9, с. 115]; що Й.Ф. Герbart, як засновник «формального» напрямку в освіті, виступав за «жорстку регламентацію навчання», «найменше значення приділяв предметам природничого циклу, скептично ставився до отримання спеціальних знань, велику роль відводив релігії» [8].

Тому **метою** нашої статті є аналіз сучасних підходів зарубіжних учених-педагогів у визначенні ролі теорії виховання німецького вченого в історії розвитку світової педагогічної науки.

Досить часто дослідники, піддаючи критиці педагогічні погляди Й.Ф. Гербарта та висловлюючи оцінні судження щодо «консервативного характеру відірваної від життя педагогіки», роблять це без ретельного вивчення першоджерел, не спираючись на оригінальні праці вченого. У своєму першому листі-звіті (від 4 листопада 1797 р.), які Й.Ф. Гербарт відсилав губернатору Штейгеру, він висловив думку, яка стала головним положенням його майбутньої виховної теорії: «Виховання перетвориться у тиранію, якщо не сприятиме свободі» [18, с. 77]. Й.Ф. Гербарт постійно акцентував, що виховання морального характеру можливе лише в тому випадку, коли вихованець не є об'єктом «прикладання чужої волі», тому «відчуття свободи в душі вихованця виступає важливою умовою досягнення необхідної мети виховання» [18, с. 77]. Сьогодні як у російських, так і в зарубіжних історико-педагогічних дослідженнях спадщини Й.Ф. Гербарта, мета виховання визнається системотвірним фактором його педагогічної теорії [15].

Визначенню ролі педагогічної системи німецького вченого в історії розвитку світової педагогічної науки присвячені праці таких російських дослідників, як О.Н. Джуринський [1], М.В. Захарченко [2], О.Р. Заякін [3], Г.М. Козлова [5], Д.І. Латишина [6], О.І. Піскунов [4], О.Б. Плотникова [11], Л.А. Степашко [13], І.Ф. Сябарєва [14], О.В. Тулупова [15] та ін.

У дослідженнях російських науковців підкреслюється роль педагогічної спадщини Й.Ф. Гербарта у змістовному визначенні принципу культуровідповідності на етапі його становлення, вказується на значний внесок Й.Ф. Гербарта в розроблення моделі освітнього процесу, німецького педагога вважають «видатним дидактом» [2], який увів у науковий обіг поняття «виховуюче навчання», тим самим спрямував навчання на формування «правильного сприймання світу і людей, багатостороннього інтересу, прагнення до насиченої розумової діяльності на підставі розвитку моральної інтуїції, зміцнення характеру і сили волі» [5, с. 62].

Досліджуючи теоретичні засади концепції «виховуючого навчання» через призму історії питання, О.Б. Плотникова стверджує, що Й.Ф. Гербарт обґрунтував необхідність «звести в культ» інтелектуальну працю людини, спираючись у вихованні та навчанні на філософію, етику і психологію. Російська дослідниця наголошує на потребі актуалізувати в сучасному освітньому процесі ідею «виховуючого навчання», яке, на її думку, сприяє формуванню «інтелектуальної культури особистості, оскільки навчати виховуючи, – означає бути гарантом збереження культур, сенсу буття, картини світу» [11, с. 4].

За влучним порівнянням сучасного німецького дослідника педагогічної спадщини Й.Ф. Гербарта, одного із засновників міжнародного Гербарт-товариства Гансюргена Лоренца, про Й.Ф. Гербарта можна сказати так, як Фрідріх Шіллер написав про чеського полководця у пролозі до своєї драматичної трилогії «Валленштейн»: «Його образ коливається в історії, спотворений пристрастю та ненавистю партій» [25, с. 3].

При цьому Г. Лоренц зазначає, що ворожість або невизнання ґрунтуються на звичайній підміні справжнього Гербарта його послідовниками – гербартіанцями, які на основі його вчення створили формальні ступені навчання до кожного уроку, що й призвело на початку ХХ століття до появи антигербартівських «пародій» на навчальні заняття [25, с. 3].

Клаус Пранге, виступаючи з доповіддю «Герbart і Геттінгенська сімка. Про взаємозв'язок між педагогікою та політикою» на засіданні міжнародного Герbart-товариства 22 вересня 2003 р. в Ольденбурзі, висловив думку про те, що педагоги «суворо» поводяться з Й.Ф. Герbartом: «Звісно, його відносять до класиків, на нього часто посилаються, але мало читають його твори. Хоча Герbartа добре знають, проте ще мало зроблено для справжнього розуміння Герbartа» [24, с. 3].

На думку Г. Лорнеца, іронія історії полягає в тому, що реформатори, такі як Г. Гаудіг, Ф. Гансберг, Е. Лінде та ін., у запалі боротьби зовсім не помітили, що вони, по суті, за допомогою Й.Ф. Герbartа боролися проти його учнів, які перекрутили та формалізували його погляди. Саме через формальні ступені навчання герbartіанців, які панували наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. у школах Австрії, Угорщини, Болгарії, Балтійських країнах, Російській імперії, з'явилося хибне судження про те, що Й.Ф. Герbart є представником «авторитарної педагогіки» [25, с. 4].

Досліджуючи педагогічну спадщину Й.Ф. Герbartа, сучасний дослідник Г. Мюсенер зауважує, що «гіпервважаючий реформаторський рух, спираючись на аргументи піддав критиці фундаментальні досягнення Й.Ф. Герbartа» [18, с. 51]. На думку Г. Мюсенера, інноваційним було застосування Й.Ф. Герbartом філософсько обґрунтованої наукової теорії І. Канта і Й. Фіхте стосовно педагогіки [18, с. 14].

Вже з 1950 р. у Німеччині та деяких сусідніх країнах спостерігається відродження наукового інтересу до педагогіки Й.Ф. Герbartа та його праць. Дослідники спадщини великого педагога (В. Асмус [17], Д. Беннер [19], Е. Гейслер [22], Б. Гернер [23], В. Клафки [23], Г. Мюсенер [18], Г. Ноль [20], Р. Фітц [21], В. Швенк [23] та ін.) почали відмежовуватися від герbartіанського образу педагога.

У праці «Herbarts Lehre vom erziehenden Unterricht» Е. Гейслер висловлює: «Дискутувати про світ ідей Й.Ф. Герbartа означає займатися питаннями сучасності. Надзвичайним є те, що Й.Ф. Герbart пропонує нам єдину систему позитивного виховання з докладним антропологічним та пізнавально-теоретичним обґрунтуванням, психологічною будовою та відповідною дидактичною організацією» [22, с. 80]. На думку Б. Гернера, «Загальна педагогіка» Й.Ф. Герbartа є «унікальною» педагогічною теорією, оскільки в ній «відчувається моральна сила та ідеї, які й сьогодні роблять виклик дослідникам» [23, с. 7].

Особливо ретельно вивченням спадщини Й.Ф. Гербарта займався Герман Ноль, дослідна діяльність якого сприяла подоланню негативного сприймання образу Й.Ф. Гербарта. Він багато зробив для об'єктивного та неупередженого розуміння педагогічної системи вченого. Як стверджував сам дослідник, він намагався пробитися до «живого Гербарта» [20, с. 4]. Саме послідовники Г. Ноля, представники «Геттінгенської школи», змогли розв'язати головну проблему фатальної ідентифікації Й.Ф. Гербарта з гербартіанцями. Так, наприклад, німецький дослідник Бернхард Швенк у своїй відомій праці «Herbartverständnis der Herbartianer» на основі пояснення помилок гербартіанства зробив знову доступним «справжнього» Й.Ф. Гербарта [23, с. 113].

Багато дискусій ведеться щодо питання автономності педагогіки як науки у працях Й.Ф. Гербарта. За Е. Гейслером, заслуга Й.Ф. Гербарта під час великої пруської реформи освітньої системи після 1807 р. полягала в тому, що він виступив за незалежність, самостійність педагогічної науки, яка не повинна бути жертвою політичної необхідності [23, с. 57].

Сучасні німецькі дослідники наукової спадщини Й.Ф. Гербарта, такі як Д. Беннер, Р. Болле, Г. Вейганд, Б. Долінгер, Р. Коріанд, Є. Марсал, К. Мюллер, К. Шторк та ін., зосереджують свою увагу на вивченні особливостей естетичного виховання в педагогічній системі Й.Ф. Гербарта, на визначенні впливу вчення Й.Ф. Гербарта на розвиток дидактичної теорії, намагаються повернути ідеї «виховуючого навчання» справжній зміст яких полягає не у зведенні виховання до навчання, а у механізмі їх взаємодії у цілісному процесі становлення моральної людини, сполучним елементом якого слугує категорія «багатостороннього інтересу», яка виступає одночасно метою і результатом навчання та головним засобом формування морального характеру [27].

Поділяємо думку Н. Хільгенхеєра про очевидну актуальність педагогіки Й.Ф. Гербарта: «Сучасна людина повинна вчитися перебудовувати моделі своєї поведінки стосовно себе і довкілля на підставі правильної інтуїції. Цю проблему можна чудово розкрити, використовуючи концепції Й.Ф. Гербарта» [16, 241].

Сучасна німецька філософія відкриває Й.Ф. Гербарта як видатного дидакта й методиста філософії. Так, наприклад, відоме видавництво філософської літератури «Verlag – Felix Meiner Hamburg» опублікувало у 1993 році підручник Й.Ф. Гербарта «Вступ до філософії» як «повний та ґрунтовний вступ до філософії взагалі, який став парадигмою філософської дидактики» [25, с. 25].

Багато дискусій ведеться й сьогодні довкола біографічного факту, за який передова громадськість Німеччини засудила Й.Ф. Гербарта, що власне й спричинило в подальшому зниження інтересу до педагогічної теорії вченого. Йдеться про те, що в 1837 році ганноверський король скасував конституцію та вимагав від усіх присяги на вірність йому. Тоді Й.Ф. Гербарт висловив відданість королю і засудив дії вільнодумців – професорів «Геттінгенської сімки», які

відмовилися присягати королю і за це були вислані із Ганноверу. Геттінгенська катастрофа («Göttingische Katastrophe»), як сам Й.Ф. Герbart назвав цей гострий конфлікт із сімома колегами його університету, й донині кидає тінь на вченого.

Так, наприклад, у «Німецькій Біографічній енциклопедії» 1996 року знаходимо твердження: «Як декан філософського факультету Й.Ф. Герbart у 1837 році став на фальшиву сторону режиму, не підтримав позицію Геттінгенської сімки – протагоністів громадської свободи». Проте сучасний німецький історик Клаус фон Зее вважає цю подію «легендою про мужній опір героїв визвольної боротьби та мучеників науки» [24, с. 11].

К. Пранге докладно пояснює справжній перебіг цієї події. Організатором цього виступу був історик Дальман, якого К. Пранге називає «заполітизованим істориком», оскільки він був також секретарем голштейнського штату [24, с. 6]. Слід додати, що «Геттінгенська сімка» була у меншості і не репрезентувала поглядів усього університету. Як стверджує К. Пранге, її учасники виступили за активно-рішучу науку, і все це без домовленості зі своїми колегами, вони зважилися на політичний моралізм» [24, с. 6].

Отже, через два дні після завершення терміну перебування на посаді декана 11 липня 1838 р. Й.Ф. Герbart написав запізнілу промову на захист своєї позиції щодо конституційного конфлікту. Проте можливість опублікувати цю промову з'явилася тільки після його смерті («Erinnerung an die Göttingische Katastrophe im Jahre 1837». Ein Posthumum. Königsberg, 1842) [21, с. 39].

У своїй промові Й.Ф. Герbart наводить аргументи на захист у душі консервативної державної розсудливості, виступає за вільну від політики науку та автономію університету. Політичні інтереси, на його думку, не мають ніякого відношення до університету. Для Й.Ф. Герbart це був виступ проти своєрідності наукової комунікації [21, с. 91]. Своїм вчинком він продемонстрував власне ставлення до незалежності науки. Слід зазначити, що питання про взаємозв'язок наукової педагогіки та політики не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

Отже, оцінюючи роль Й.Ф. Герbart як засновника педагогіки як науки, дослідники часто висловлюють діаметрально протилежні думки. Хтось убачає в ньому генія, інші вважають Й.Ф. Герbart представником «авторитарної педагогіки» та звинувачують його «виховуюче навчання» в руйнівному впливі на розвиток шкільної освіти. Але все ж таки неможливо не погодитися з тим, що він був в історії педагогічної науки XVIII століття і залишається й донині яскравою постаттю світового масштабу, яка прагнула здійснити найглибші освітні перетворення в Німеччині. На завершення зазначимо, що звертаючись до першоджерел та намагаючись об'єктивно і без будь-яких упереджень проаналізувати педагогічний доробок видатних учених минулих століть, можна краще осмислити шляхи розв'язання сучасних проблем педагогічної науки.

Список використаних джерел:

1. Джуринский А. Н. Зарубежная школа: история и современность / А. Н. Джуринский. – М., 1992. – 177 с.
2. Захарченко М. В. В поисках смысла: Преодоление современности / М. В. Захарченко // Педагогика. – М., 2002. – № 6. – С. 7–14.
3. Заякин О. Р. Герbart и Ушинский о воспитании, [1776–1841 гг.], [1824–1870 гг.] / О. Р. Заякин // Актуальные психолого-педагогические проблемы образования. – Бийск, 1997. – С. 24–29.
4. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под общ. ред. акад. А. И. Пискунова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: ТЦ Сфера, 2006. – 496 с.
5. Козлова Г. Н. Воспитание в системе деятельности отечественной общеобразовательной средней школы (первая половина XX в.): дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Нижегородский государственный педагогический университет. – Нижний Новгород, 2005. – 365 с.
6. Латышина Д. И. История образования и педагогической мысли. Д. И. Латышина. – М., 2005. – С. 179–197.
7. Лекторский В. А. О настоящем и будущем // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 3–15.
8. Липинський В.В. Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр. [Текст] / В. В. Липинський // Український історичний журнал. – 1999. – № 5. – С. 3–15.
9. Пальчевский С. С. Педагогика: Навч. посіб. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – 496 с.
10. Педагогика: Навчальний посібник / Волкова Н. П. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2003. – 616 с.
11. Плотникова Е. Б. Воспитывающее обучение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. Б. Плотникова. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 176 с.
12. Рабинович В. Л. На заметку для современной школы // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 39–43.
13. Степашко Л. А. Философия и история образования. – М.: «Флинта», 1999. – 272 с.
14. Сябарева И. Ф. Система образования Калининградской области: прошлое и настоящее // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 83–87.
15. Тулунова О. В. Проблема соотношения обучения и воспитания в педагогическом наследии И. Ф. Гербарта // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 71–78.
16. Хильгенхегер Н. Иоганн Фридрих Герbart // Перспективы. Вопросы образования. Мыслители образования. – 1994. – № 3/4 (87/88). – С. 227–242.
17. Asmus W. Der «menschliche» Herbart. A. Henn Verlag, Abt. Druckerei. – Düsseldorf: Benrath, 1976. – 69 s.
18. Basiswissen Pädagogik: Historische Pädagogik / hrsg. von Christine Lost und Christian Ritzl. – Baltmannsweiler: Schneider – Verl. Hohengehren. Bd. 4. Gerhard Müßener (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart. – 2002. – 333 s.
19. Benner D. Die Pädagogik Herbarts. Eine problemgeschichtliche Einführung in die Systematik neuzeitlicher Pädagogik. Weinheim / München, 1986. – 231 s.
20. Die Pädagogik Herbarts, herausgegeben von H. Nohl, E. Weniger, G. Geissler. Verlag Julius Beltz. Weinheim, 1948. – 183 s.
21. Fietz R. (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart aus Oldenburg (1776–1841). Eine Ausstellung der Landesbibliothek Oldenburg im Rahmen der Kulturwochen der Bundesrepublik Deutschland in der Baltischen Region. Holzberg Verlag, Oldenburg 1993. – 140 s.
22. Geißler E. Herbarts Lehre vom erziehenden Unterricht. In: Busch F.W. / Raapke H.-D. (Hg.): Johann Friedrich Herbart. Leben und Werk in den Widersprüchen seiner Zeit. Neun

- Analysen. Oldenburg 1976, S. 79–88.
23. Gerner B. *Herbart: Interpretation und Kritik*. Ehrenwirth Verlag KG München, 1971. – 133 s.
 24. *Herbart und die Göttinger Sieben. Zum Verhältnis von Pädagogik und Politik* / Klaus Prange (Hg.). [Im Auftr. der Internationalen Herbartgesellschaft]. – Oldenburg, 2003. – S. 3–19.
 25. Lorenz H. *Das Leben und Werk Johann Friedrich Herbarts 1776–1841 aus neuer Sicht*. 2009. <http://www.hansjurgen.lorenz@t-online.de>.
 26. Lutz M. *Erziehungswissenschaft und Erziehungspraxis*. – München, 1981. – S. 38–40.
 27. Rainer Bolle, Gabriele Weigand. *Johann Friedrich Herbart 1806–2006. 200 Jahre Allgemeine Pädagogik. Wirkungsgeschichtliche Impulse*. Waxmann Verlag GmbH, Münster, 2007. – 164 s.